

NACSAĐY JÓZSEF

ADY ÉS AZ ARANY-HAGYOMÁNY

Az Arany-hagyomány és Ady költészetének viszonya számtalanszor szóba került már az Ady-irodalomban. Dolgozatomban nem is szándékozom az elmúlt években kialakult, lényegét illető megállapításokkal vitába szállni.

Jelenleg úgy jellemezhetnénk ezt a viszonyt - elsősorban KIRÁLY ISTVÁN, VARGA JÓZSEF és VEZÉR ERZSÉBET kitűnő könyvei¹ alapján,- hogy Ady gyakran meghökkentő Arany-ellenes megnyilatkozásaiival (PETŐFI NEM ALKUSZIK, számos verse, köztük a sokat emlegetett *Hunn, új legenda* stb.) lényegében az ugynevezett Arany-iskola ellen hadakozott, azok ellen, akik Arany Jánosra hivatkozva fordultak szembe az ő költői forradalmával, forradalmi költészetével.

De hogy Ady, aki a magyar költészeti hagyomány javát saját örökségének tekintette, nem érezte önmagától végletesen idegennek Aranyt, az kitűnik költői nyelvének, prozódiajának és olyan verseinek tüzetesebb vizsgálatából is, mint például *A szerelem eposzából*. Maga Ady nyilatkozatszerűen is igazolta ezt, különösen a STRÓFAK BUDA HALÁLÁRÓL c. esszéjében.

Mindezek az Adyt jól ismerők előtt tudottak. Nem is célom ezzel az Ady-kutatás hivatott munkálói által kialakított képpel részletesen foglalkozni, sem ez álláspont kialakulásának nem is egészen zökkenőmentes történetét itt áttekinteni.

Mindössze egy kérdést rejt a meglehetősen általános cím.

Van-e valami köze Ady *Margita élni akar* című, 1912-ben írott költeményének az Arany-hagyományhoz, s ha van, ez miféle? Az erre a magamnak föltett kérdésre megkockáztatott válasz-

szal szeretnék - szerény kiegészítéssel - hozzájárulni a leg-
lényegesebb összefüggésekben immár fölvezolt, bár - szerin-
tem - minden részletében még egészen ki nem munkált összkép-
hez.

*

1912 nyarán Ady váratlanul egyaránt meglepte hiveit és
ellenfeleit a *Margita élni akar* című, terjedelmes költemé-
nyének közlésével a *NYUGAT* július-decemberi számaiban.

A meglepetés - és bátran mondhatjuk: botránkozás vagy
legalábbis fölszisszenés - elsődleges oka az volt, hogy a
műben nemcsak a közelmúlt magyar társadalmi-politikai viszo-
nyai, megoldatlan problémái kerültek szóba, hanem alig-alig
leplezve, sőt néven nevezve szerepelt benne "az unott asszony"-
tól (Lédától) és Vészi Margittól kezdve Bölöni Györgyig, Vá-
zsonyi Vilmosig, Jászi Oszkárig, Tisza Istvánig a kortársak
egész sora.

A meglepetés másik - és kevésbé erős visszhangot keltő -
oka az Adynál váratlan műformával, az ugynevezett verses re-
génnyel való jelentkezés volt. Az, hogy a műforma-megválasz-
tás kevesebb ellenkezést, kelletlenkedést hívott ki, annak
oka jórészt az lehetett, hogy a kortárs költő- és olvasó ge-
neráció még közelinek érezhette magához a versesregényt Arany
László, Kiss József, vagy éppen Ignóus ilyen formában írott
művei² révén.

A *Margita élni akar* című költeményt azonban ilyen vo-
natkozásban is elmarasztalták, szerkesztetlennek, fegyelme-
zetlennek, mógond nélkülinek, torzónak, lezáratlannak minősí-
tették. Az utókor és az Ady-szakirodalom is elsősorban kulcs-
műként, a költő életrajzi vonatkozásai, politikai és magánvon-

zalmai, saját költészetére való utalásai oldaláról közelítette meg sokáig, ha egyáltalán figyelmet fordított rá. (Már itt megjegyezzük: jellemző, hogy Arany János *Bolond Istók*jának is ez volt a sorsa. Az értetlen kortársak után az utókor nagyjából hasonlóképpen bánt a *Bolond Istókkal*!)

FÖLDESSY GYULA figyelmeztetése a mű 1921-es kötetkiadásának³ előszavában, sokáig mellékesnek tűnhetett, pedig ő Ady egy kijelentését is idézte: "A *Margita*-regény nem olyan rossz, amilyennek gondolják." Földessy azt is leírta ott és már ekkor: "A *Margita* élni akar epikuma csak elleplező burka Ady lirájának".⁴ - ugyanis a művel szemben ilyen vonatkozásban fősorakoztatott fenntartások valamiféle ideális "epikum" szabályos-arányos kompozícióját kérték számon ezen a szerintük sikerületlen versesregényen. Olyasfélét, mint amelyet Arany László *A délibábok hőse*iben ténylegesen meg is valósított.

Földessy találó, de szűkszavu figyelmeztetése ellenére is a *Margita élni akar* évtizedekig politikai-életrajzi hivatkozási anyag maradt az Ady-irodalomban is, és Ady lelkes hívei is sajnálkoztak művészi-megformálási "gyengéin", elnagyoltságán.⁵

KIRÁLY ISTVÁN oldotta föl ezt a görcsöt 1972-ben megjelent, a *Margita élni akarról* szóló tanulmányában.⁶

Ekkor már megjelent néhány újabb tanulmány is a magyar versesregényről, e forma karakteréről, hazai történetéről NÉMETH G. BÉLATÓL, TAMÁS ATTILÁTÓL s másoktól.⁷ A Byron által kialakított epico-lirikus (vagy lirico-epikus) forma magyar reprezentánsainak sorában már itt említés történik a *Margita élni akarról*. (A sor egyébként TAMÁS ATTILÁNÁL Arany János *Bolond Istók*jával kezdődik, *A délibábok hőse*ivel folytatódik, Vajda János, Kiss József ilyen típusu művei is számbavétnak, még Illyés Gyula *Ifjuság* című költeménye is ide sorolódik.)

"A műfaj sajátosan hajlékonynak, kevés szóval sokat elmondani tudónak bizonyult, ahogy írója az eseményeket majd el-

mondva, majd kommentálva, néha versszakonként hangot váltva, majd lelkesülten, majd rezignáltan, majd ironikusan, majd keserűen is, s a bonyolult külső viszonyokkal szembekerült lélek szomorúan groteszk viselkedésében is meg tudja ragadni a szépet, egyszersmind mindennek a hibáavalóságát is érzékelte. Tiszta lirában vagy tiszta epikában mindez alig képzelhető el."⁸

Nos, *KIRÁLY ISTVÁN - FÜLDESSY*vel és az idézetekkel lényegében egybehangzóan - megállapította említett, a *Margita élni akar* ügyében rendet teremtő tanulmányában a következőket: "Vezdettől pusztá keretnek tekintette Ady az epikai vázlat: keretnek egy belső versű költemény, egy gondolati költemény számára" /kiemelés N.J.-től / - írja, s magából a *Margita élni akar*ból idézi bizonyításul Adyt. "Ürügy volt itt csak az epikus keret: ürügy arra, hogy felszakadjon a gondolati líra. - Mert megengedte ezt a kitérítést a versesregény forma. Eleve magában hordta ez annak a lehetőségét, hogy gondolati lírának legyen hordozója."

KIRÁLY ezek után kibővíti a magyar versesregény-hagyomány és folytatása körét: visszafelé Petőfi *Az Apostol*áig, előre egészen Juhász Ferenc műveiig. (E kibővítéshez talán lehetne tenni halvány kérdőjeleket, de ezek a műforma-értelmezés területére tartoznak és a *Margita*-kérdést közelebből nem érintik.)

A *KIRÁLY ISTVÁN* és mások által jelzett hagyományosorban magam részéről a *Bolond Istókot* tartom legközelebb állónak Ady versesregényéhez. Ennek valószínűsítését kísérem meg a továbbiakban.

II.

Altalános megállapítás a versesregényről, hogy kortörténeti és magánéleti válsághelyzetek - *KIRÁLY* szavaival: a töprengő gondolatiság - szülöttei, a tépődő, kereső kiábrándultság vivődő, szomorú költeményei.

Arany János az 1850-es évek elején, Világos után igazán ilyen helyzetben volt, amikor a *Bolond Istók* első énekét írta, és a jellegzetes -ha tetszik: byronias - versesregény formában találta meg önmaga számára a legalkalmasabbnak vélt kifejezésmódot. *KIRÁLY* ugyan "álcázott belső lírájú autobiográfiának" jellemzi a *Bolond Istók*ot, de ha Arany János művét szemügyre vesszük, kiderül, hogy az első ének nem is olyan álcázott lírájú, és minden Adyt előző magyar versesregénynél inkább illhet rá a tétel: "ürügy csak az epikai keret, ürügy arra, hogy felszakadjon a gondolati líra." (Igazában csak az évtizedekkel később megírt második ének tartalmaz bizonyíthatóan autobiográfikus elemeket.) - Vegyük szemügyre hát a valóban súlyos válsághelyzetben született első éneket.

*

Az európai és hazai versesregény termés minden jelentősebb darabjának törvényszerű, ismert jellemzője, hogy a hagyományos menetű cselekményt lírai "kitérők", pontosabban az éppen elbeszélte epizódhoz szorosabban-lazábban kapcsolódó kommentárok szakítják meg, gyakran magukba foglalva a következő epizódok hangulati-asszociatív megalapozását, lényegük sejtetését.

Ritka esetben figyelhető meg csupán az, hogy lírikum és epikum e szembetűnő kapcsolata mélyebb összefüggést is rejt. Olyan összefüggésre gondolok, amelyben a cselekmény önkényesnek tűnő, bizarr, majdhogynem groteszk vagy jelképes bonyolítása az asszociatív-személyes "kommentárokkal" homogén ötvözetet alkot. - Nos, a magyar versesregények közül a *Bolond Istók* első éneke okvetlenül ilyen. Benne a főhős életének első napja olyan tragikomikus zürzavarban telik el, amely szerves egységet képez az itt olvasható lírai reflexiók életről, halálról, emberségről hol rezignáltan, hol önkínzó akasztófa-humorról filozofáló vonulatával.

Az Ady-szakirodalom egy része a *Margita élni akart* Ady 1912-ig terjedő lírikusi pályája summázatának hajlamos tekinteni. "Messze kimagaslanak értékben a szubjektív lírai vallo-mások. Ezek közül némelyik Ady egész gondolat- és érzésvilágának kulcsát adja kezünkbe."⁹ - Épp így teljes joggal tekint-hatjuk a *Bolond Istók* első énekét Arany Bach-korszak beli lí-rája sűrített előlegezésének, summázatának.

Istók életének első napja az epikum szintjén is érzékel-teti a véletlennek való kiszolgáltatottságunkat, embervoltunk-kal járó esendőségeinket, sorsunk kiszámithatatlanságát, meg nem érdemelt hányattatásainkat, azt, hogy az élet csupán ha-ladék, melyet születésünk pillanatában kaptunk a kaján-kegyes haláltól...Mind-mind visszatérő motivuma az 1850-es évek Arany-lirájának.../Pl.:*Kertben, Gondolatok a Békekongresszus felől, Reményem, Mint egy alélt vándor., Az örök zsidó* stb./ A lírai "kommentárok" ebben az ötvözetben ugyanezt fejezik ki a maguk szintjén. Istók élete első huszonnégy órájának furcsa kaland-jai bizarr halmazatukban tulajdonképpen az egész emberi lét kockázatosságát fejezik ki. Ebben rejlik "a furcsa mese lelke" ahogy Ady mondja a *Margita élni akarról*: "Igaz csupán e furcsa mese lelke." (Másoknál - Arany Lászlónál, Vajdánál, Kiss Jó-zsefnél stb. - a cselekmény logikája nem ennyire bizarr, vagy ilyen értelemben jelentéshordozó, igazában a hagyományos ér-

telemben vett epikum természetét követi.)

A *Margita élni akarban* Ady a maga módján ugyanezt valósítja meg, s épp oly távol áll éppen ebben *A délibábok hőseitől*, mint a *Bolond Istók*. A *Margita élni akar* cselekménye, a hősnő és rajongóinak furcsa, az olvasó számára kusza és indokolatlannak tűnő, sürgés-forgása, nekibuzdulása és önelelesztése ugyanebben a viszonyban van az ugynevezett lírai kommentárokkal, mint Arany János művében. A *Margita* epikuma tehát mintha nem is "elleplező burka" lenne Ady lírájának, mint FÖLDESSY állította, nem is "puszta keret", "ürügy" a gondolati líra előbontakoztatására, ahogyan KIRÁLY jellemzi; a "szubjektív lírai vallomások nem magaslanak ki messze", mint VEZÉR ERZSÉBET véli mentegetni a művet epikumának állítólagos gyengéit hallgatólagosan elismerve. Ez a furcsa "epikum" szerves eleme a költeményegésznek, mint Arany János *Bolond Istókjának* első énekében.

*

KIRÁLY ISTVÁN a *Margita élni akarban* megnyilatkozó iróniát vizsgálva olyan nyelvi fordulatok hosszú sorát idézi, amelyek paradox voltak, szándékolt visszajukra fordítottágukdisszonanciájuk révén, meghökkentő köznapiságukkal szolgálhatták a KIRÁLY szavai: - "belső legyűrtség, tragikus keserv" hangulatát, s kiváltképp alkalmasak voltak a stilisztikai figurák közül az irónia eszközeiül a zeugmák és a halmozások a maguk összetettsége, két illetve többtagúsága révén.¹⁰ Példái közül néhány: *S addig hagyjunk szabad utat a vágynak - S minden becsületes magyar zsidványnak. S már rádobják a vizes takarót, Teknővízzel kiöntött szegény kisdéd, Ejh, most mindezt az örög vigye el, A fene tudja, hogy mi lesz velünk; Következik a következetlenség, Ki vár, várós, várják s nem várhat várva.*

Ebben a vonatkozásban - bár az irónia Byronnál s a hazai versesregény-szerzőknél is megvan, hisz ez a műforma jellemzője - ismét Arany János *Bolond Istókjának* első éneke mutat legnagyobb hasonlóságot a *Margita élni akar*ral. (A példák éle természetesen a szövegösszefüggésben és a kor költői nyelvezetéhez viszonyítva érzékelhető igazán) *Éljen, ki nagy bolond volt, mint ezek!*, *No már az első versben kér'm aldsson, S ha olykor ő valamit feltekert, - Az nem az ész volt, csak helyettese - Egy töksi homlok...*, *Hol hősem első nyikkanása hallik, Távol serénykedik hivatalában - Horkolva lelkiösméretesen...* A költők koszoru helyett aggatnak magukra: *Piros galandot, zsályát, tulipánt, - Szászorszépet /de mely egyszer se szép/, - Uveg kalárist, rézgombot, csalánt, - Sok színű rongyot és több ily izét. A csősz Száját, ameddig nyult, széjjelnyitotta, - Ledsitozván egy hang-nyolcadot; - Majd ökleit szeme gödrébe dobta - S midőn kivette, látván a napot...* *Hol egy régóta nem hallott zene - Ily szókra fakasztá: mi a fe...? Körültekinte és örömmel látta - Hogy ameddig belát, senkit se lát, stb.*

Ennyi és ilyen éles ironikus fordulat nincs se Arany Lászlónál, sem Vajdánál, sem Kiss Józsefnél, csak kettejük-nél, akiknek lelkiállapota és reagálásmódja ezek szerint rokonabb ez esetben az eddig hittnél és föltételezettnél.¹¹

III.

Nincs olyan Ady-dokumentumunk, amely tétélesen igazolná, hogy Ady olvasta a *Bolond Istókot*. (Mint ahogy arra van, hogy ismerte *A délibábok hőseit*.) Nehéz viszont elképzelni, hogy ne ismerte volna alaposan Arany költői termését egészében, hiszen az Arany-kérdés, tudnivalóan, állandóan foglalkoztatta.

Ady 1911-ben, a PETŐFI NEM ALKUSZIK indulatos sorai után leírta Aranyról vallva a STRÓFAK BUDA HALÁLARÓL-ban a sokat idézett engesztelő sorokat: "Ha majd Arany már nem lesz elég tápláló az élősdieknek, végre majd azoké is lehet, akiket eddig elkergettek tőle." És alig egy esztendőre rá, a *Margita élni akarban* - és éppen ebben az epiko-lirikus versezetformában! - írta:

*Arany János volt a végső lobbanás,
Süket és sötét volt a magyar lélek,
Majd harminc évet rossz álomban szunnyadt,*

/Mikor Margita Párizsba jött/

Mégsem Vajda János - akit ősének vallott - hát a "végső lobbanás" ő és harcostársai előtt? Ugy tűnik, nemcsak Vajda János "hid" Petőfi és Ady között, de - ha közvetettebben is - az akkoriban keveset emlegetett lirico-epikus Arannyal is megszületett Adyban a konszenzus. És bizonyára nem véletlenül (akaratlanul vagy tudatosan?) a líra és epika e jellegzetes háttérterületén, a magyar versesregényben. Nem az ideális harmóniát keserves önfegyelemmel maga számára kiküzdött "tempózó" Aranyt - ahogyan a *Hunn, új legendában* aposztrofálta - találta meg itt Ady, hanem az Arany-kultusz konzervatív reprezentánsai által elkendőzött, elhallgatott, vivódó, vergődő, önmagával és közelmúltjával, kétségesnek ígérkező jövőjével elkeseredetten számot vető lírikus Aranyra lelt az önmagával vivódó, addigi utját keserű iróniával latolgató Ady Endre.

J E G Y Z E T E K

- 1 Varga József: Ady Endre. Magvető Bp. 1966; Király István: Ady Endre. Magvető, Bp. 1972. I-II.; Vezér Erzsébet: Ady Endre élete és pályája. Gondolat, Bp. 1977. /Második átdolgozott kiadás./
- 2 Arany László: A délibábok hőse. 1873, Kiss József: Legendák a nagyapámról. 1911, Ignó: Slemil keservei. 1891. c. művekre utalunk.
- 3 Amicus Kiadás, Bp. 1921.
- 4 Uo. 7-8. /A kiemlés N.J.-től./
- 5 Vezér E. i. m. 413-414.
- 6 Király István: Ady Endre: Margita élni akar. Kortárs. 1972. 1. 64-79.
- 7 Németh G. Béla: Arany László Válogatott Művei. Bp. 1960. MKL. Bev.; Tamás Attila: A magyar versesregény-irodalom, és a műfaj néhány sajátossága. ItK 1965. 3. sz.
- 8 Tamás Attila i. m.
- 9 Vezér E. i. m. 411-412.
- 10 Király I. i. m. Kortárs. 1972. 1. 71.
- 11 Németh G. Béla i. m.-ben kimutat Arany Lászlónál néhány tájszót, "rusztikus felütést", "csufondáros, diákos-zsurnaliszta izü jelzőkapcsolatot", de ezek sem mennyiségben, sem élességben nem közelítik meg Arany Jánoséit, vagy Adyét.